

ІСТОРИЧНІ ЦИКЛИ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ В ТЕОРІЇ ЇХ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО ГЕНЕЗИСУ

В.П.Кузьменко

*«Во все мне хочется дойти до самой сути.
В работе, в поисках пути, в сердечной смуте.
До сущности протекших дней, до их причины,
До оснований, до корней, до сердцевины.
Все время, схватывая нить судеб, событий,
Жить, думать, чувствовать, любить,
Свершать открытия...» [1].*

Борис Пастернак
(1956 р.)

Видатний німецький культуролог і філософ історії Освальд Шпенглер ще наприкінці Першої світової війни у першому томі знаменитого двотомника «Запад Європи», що вперше був опублікований у 1918 р., поставив три фундаментальних запитання:

- «Що означає 50-річний період у ритмі політичного, духовного та художнього становлення, що різко вирізняється в усіх культурах?»
- Або 300-річні періоди бароко, іоніки, великих математик, аттичної пластики, мозаїчного живопису, контрапункту, галілеївської механіки?»
- Що означає ідеальна тривалість життя в одне тисячоліття для кожної культури порівняно з окремою людиною, життя якої триває 70 років?» [2].

Відповіді на три фундаментальних запитання Освальда Шпенглера

На перше запитання О.Шпенглера через сім років відповів видатний російський учений-

економіст **Микола Кондратьєв**, коли відкрив у 1925 р. великі цикли кон'юнктури і визначив їхню довжину в 48-60 (у середньому 54-55) років [3], хоча останні дані говорять про відкриття ним цієї теорії ще у 1922 р. Причому, виходячи зі сформульованої ним другої емпіричної правильності, на підвищувальній хвилі кожного циклу відбувається активізація політичної діяльності в житті суспільства (державні перевороти, революції, війни). Завершується ж друга половина циклу на понижувальній хвилі розквітом культури і духовним піднесенням народу, що знову занепадають на початку наступного циклу. Ступінь занепаду політиків, наділених владою, зумовлює їхні неадекватні дії, що призводять до важких наслідків для соціуму у вигляді жертв конфліктів, що характеризуються на внутрішньодержавному рівні переворотами, революціями та громадянськими війнами, а на міждержавному – локальними та світовими війнами.

Кузьменко Валерій Павлович
– кандидат економічних наук, державний експерт Національного інституту проблем міжнародної безпеки при РНБО України

Таке коливання пояснюється «законом по-колін» [4], який вперше сформулював геніальний російський поет **Велімир Хлебніков** ще у рік початку Першої світової війни – 1914 р. Відповідно до нього в різних періодах з інтервалом 27-28 років поперемінно народжуються то раціональні (з більш розвинутою лівою півсферою головного мозку) прагматики-політики, то ірраціональні («правопівсферні») творці культури. Останній феномен належить до ще однієї емпіричної правильності «довгих хвиль» **М.Кондратьєва**, яку він не встиг сформулювати, але яка разом з визначеними ним емпіричними правильностями підтвердилася протягом двох останніх століть – в Росії, а потім у СРСР.

Так, у Росії на підвищувальній хвилі першого кондратьєвського циклу (з початку 90-х років XVIII ст. до кінця 40-х років XIX ст.) відбувся царський переворот з убивством імператора Павла I. А при його сині Олександрі I на цій же хвилі відбулася переможна для Росії Вітчизняна війна 1812 р., з учасників якої визрів рух «декабристів» із невдалим їхнім повстанням уже на знижувальній хвилі. Але на знижувальній хвилі першого кондратьєвського циклу вперше виник культурний феномен національних геніїв «пушкінської епохи», насамперед славнозвісних російських поетів О.Пушкіна та М.Лермонтова. Якщо говорити про національних геніїв України, то вони також з'явилися в цей час в особистостях Т.Шевченка і М.Гоголя. Хоча останній і писав російською мовою, але вніс у свої твори багато українського.

Другий кондратьєвський цикл (з кінця 40-х років до кінця 90-х років XIX ст.) розпочався на підвищувальній хвилі, з розв'язаної ще царем Миколою I і програної Росією Кримської війни, яку закінчував уже його син – цар Олександр II. Після революційних перетворень у Росії цей цикл мав злам, викликаний убивством царя-реформатора Олександра II у 1881 р. народовольцями, на чолі яких стояла Софія Перовська – правнучка останнього українського гетьмана Кирила Розумовського. До речі, при «найпрогресивнішому» російському цареві спочатку було заборонене викладання українською мовою, а потім і взагалі друковане українське слово. На знижувальній хвилі другого кондратьєвського циклу відбувся розквіт «золотого століття» російської літератури, насамперед високої прози Л.Толстого, Ф.Достоевського та філософії, вершиною якої став «руський космізм» В.Соловйова, генетичні корені якого беруть початок від

видатного українського філософа Г.Сковороди. Цей цикл завершився смертю царя Олександра III в 1894 р. та швидко і успішно проведеною за три роки фінансово-господарчою реформою, що забезпечила Росії вихід на міжнародні економічні ринки. Саме тоді Київ одержав своє друге народження, набувши неповторного архітектурного вигляду у спорудах українського модерну, перш за все спроектованих київським зодчим В.Городецьким.

У Росії та СРСР третій кондратьєвський цикл (з початку 90-х років XIX ст. до кінця 30-х років XX ст.), що розпочався також на підвищувальній хвилі, відзначений черговою невдалою Російсько-японською війною, Першою світовою війною, трьома російськими революціями, а також рядом переворотів в Україні, блискуче описаних Михайлом Булгаковим у «Білій гвардії». Зрештою, ці події переросли у Громадянську війну.

На початку XX ст. на знижувальній хвилі у Росії та СРСР виявило себе «срібне століття» російської літератури і філософії, торкнувшись навіть першого десятиліття радянської прози та поезії, зокрема «українського відродження культури», що знищив Й.Сталін у 30-і роки.

Уже в СРСР четвертий кондратьєвський цикл (з кінця 30-х років XX ст. до початку 90-х років) розпочався сталінськими репресіями з піком смертних страт у 1937-1938 рр., коли був розстріляний і сам **М.Кондратьєв**. Розквіт літератури спостерігався вже тільки через десятиліття після закінчення Другої світової війни, що стала для нашого народу переможною Вітчизняною, але вже на знижувальній хвилі циклу. Вона була синхронізована з творчими досягненнями хрущовської «відлиги». В Україні вона позначена, зокрема, розквітом таланту двох геніальних поетів В.Симоненка та В.Стуса.

Нині, на тлі локальних війн, після масової деградації культури, черговий її розквіт на пострадянському просторі можна чекати не раніше 20-х років XXI ст. «Криза наших днів» як в економічних, так і в соціокультурних процесах набула затяжного характеру і своєю стійкою негативною динамікою підтверджує ці закономірності.

На друге запитання **О.Шпенглера** через дев'ять років відповів друг **М.Кондратьєва** – видатний російсько-американський соціолог **Питирим Сорокін**, який на той час уже 4 роки перебував у США, до речі, автор «Кризи

наших днів» – варіанта популярного чотиритомного видання його фундаментальної праці «Соціальна та культурна динаміка». На початку ХХ ст. разом із М.Кондратьєвим він навчався в церковно-вчительській семінарії у Костромській губернії, потім у Петербурзькому університеті, де в студентські роки навіть наймав із ним одну кімнату. У 1927 р. в Університеті Міннесоти, де П.Сорокін викладав соціологію, він видав свою працю «Соціальна і культурна мобільність». У цій праці П.Сорокін звернув увагу на 300-літні цикли К.Джоеля і В.Шерера, що найбільш стало виявляються в авторитарних суспільствах, менш рухливих, ніж демократичні. Він підкреслював, що деякі «династії таких європейських країн, як Великобританія, Данія, Нідерланди, Іспанія та Італія, правила понад 200 років, а династії Габсбургів, Гогенцоллернів і Оттоманів – навіть більше 300 років». Як приклад 300-літнього авторитарного правління в Росії П.Сорокін зазначив династію Романових, що правила з 1613 р. до 1914 р., тобто до початку Першої світової війни, у процесі якої останній російський цар був відлучений від трону, а згодом разом з родиною вбитий більшовиками. Перелічуючи терміни правління французьких династій: «Меровинги проправили у Франції майже 260 років, Каролінги – близько 235 років, Капетинги – 341 рік, Валуа – 261 рік», тобто в середньому близько 300 років, він, зрештою, доходить дуже важливого висновку: «Таких прикладів досить, щоб показати, що не існує ніякого «прискорення» або скорочення «спадкового зберігання позиції монарха» у сучасний період порівняно з минулим. Що ж до знов утворених республік, то і вони можуть легко поступитися місцем монархіям у майбутньому, як це вже неодноразово відбувалося в історії». Цей висновок П.Сорокін узагальнює у вигляді п'ятого принципу вертикальної мобільності, що «не має постійного напрямку – ні вбік посилення, ні вбік послаблення її інтенсивності і загальності. Це припущення характерне для історії будь-якої країни, для історії великих соціальних організацій і, нарешті, для історії людства» [6]. Дане принципове положення П.Сорокіна, по суті, спростовує численні сучасні концепції прискорення історичного часу, що призводить до його стиснення разом із прискоренням науково-технічного прогресу (НТП). Адже в якихось формах НТП періодично прискорювався й у минулі епохи, не порушивши, в остаточному підсумку, ритми історичного часу, які збігаються з космічними ритмами та впливають як на людину, так і на соціум у цілому, цикли роз-

витку якого мають іманентно властивий йому ритм.

На третє запитання О.Шпенглера більш ніж через півстоліття відповів видатний російський історик і етнограф Лев Гумільов у своїй теорії етногенезу, відповідно до якої його основний 1200-1300-літній цикл складається з наступних часових фаз: фази піднесення (300 років), акматичної фази (300 років), фази надлому (200 років), інерційної фази (300 років), фази обскурації, що може тривати від 100 до 200 років із переходом до фази регенерації та реліктової фази, що іноді мала прояви для окремих етносів за межею 1500 років максимального періоду етногенезу [7]. Ще 150 років тому видатний бельгійський демограф-статистик Ламбер Адольф Жак Кетле, який використовував суто математичні методи, дійшов висновку, що середня тривалість життя цивілізації на прикладі стародавніх імперій становить 1461+/-185 років. Інерційна фаза, як правило, завершувала основний період етногенезу в межах 1100-1200-літнього часового інтервалу, на який ще наприкінці ХІХ ст. вказував видатний російський історик і філософ Костянтин Леонтьєв: «понад 1200 років не прожив у своєму відомому історії і визначеному вигляді не один державний організм» [8]. Багато держав існували значно менше.

Цікаво, що Л.Гумільов 300-літній період Київської Русі зарахував до завершальних фаз слов'янського етногенезу, що розпочався ще пасіонарним поштовхом на початку Християнської ери. Це підтверджує духовний і культурний його розквіт наприкінці першого – початку другого тисячоліття в інерційній фазі східнослов'янського етногенезу відповідно до 36-літніх періодів князівства двох видатних діячів Київської Русі – Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Так, духовний ренесанс відбувся після прийняття християнства в часи правління князя Володимира Великого – сина видатного полководця Київської Русі князя Святослава. За акт хрещення у православ'я Київської Русі він увійшов в історію й як Володимир Святий. А на період князівства сина Володимира – Ярослава Мудрого припав культурний ренесанс із зведенням вершини українського зодчества – Софійського собору в Києві. За Гумільовим, етногенез великоросійського етносу зародився в боротьбі з монголо-татарським ярмом у ХІІІ ст., а його фаза надлому почалася з правління царя Миколи І і завершиться наприкінці першої чверті ХХІ ст. На початку інерційної фази, як вказував видатний

німецький історик **Т.Момзен**, настає депопуляція населення, що підтверджує вже сучасна демографічна статистика російського етносу.

Можна припустити, що поява **Кирило-Мефодіївського братства** і феномена генія **Тараса Шевченка**, який був членом цього братства, стала індикатором пасіонарного поштовху українського етногенезу. Але пасіонарні поштовхи у Гумільова завжди охоплювали кілька народів, місце проживання яких перебувало на одній лінії, графічно зображеній ним на карті Євразії або Північної Африки. Цю лінію пасіонарного поштовху середини XIX ст. через 150 років можна позначити у кінці XX ст. зоною новоутворених пострадянських центральноазійських і кавказьких країн та країн колишньої СФРЮ (Югославії). Саме цією зоною, включаючи територію України, по суті, проходить лінія міжнародного транспортно-комунікаційного коридору Європа – Кавказ – Центральна Азія, яку закладено в аббревіатуру TRASECA (Transport Corridor Europa – Caucasus – Central Asia). Цю лінію і пов'язують з відновленням Великого шовкового шляху, головним стратегічним товаром якого буде «чорне золото» – нафта, а не шовк, як це було в стародавні часи. Як відомо, Гумільов не прожив і року після розпаду СРСР. І хоча у сталінські часи йому довелося тричі сидіти у ГУЛАГу впродовж 13 років, він багато у чому залишився імперською людиною. Тому, як прибічник російської націонал-патріотичної ідеї, він намагався уникати питання щодо сучасного етногенезу українців.

Якщо ж прийняти висловлену нами гіпотезу за основу, то на початку нинішнього тисячоліття можна прогнозувати піднесення України, а потім і розквіт, якщо цьому не зашкодять, насамперед, зовнішні (екзогенні) чинники, негативний вплив яких необхідно передбачати і вчасно попередити.

«Основний закон часу» Велімира Хлебникова

Згаданий вище Велімир Хлебников наприкінці свого короткого життя (а помер він у 36 років) написав свою основну працю «Дошки долі», яку частково було опубліковано у 1922 р. – році його смерті, а повністю видано тільки у наш час. Ще наприкінці 1920 р. він визначив сутність закону часу наступною дефініцією – «*основний закон часу: у часі відбувається негативне зрушення через 2×3^n днів ... події, дух часу стає зворотним*

через 2×3^n днів ...; між завоюванням Сибіру і відсіччю Росії 1905 р. 25 лютого при Мукдені минуло $3^{10} + 3^{10}$ днів. Коли завдяки цим викладкам майбутнє стає прозорим, втрачається відчуття часу, і здається, що стоїш нерухомо на палубі передбачення майбутнього. Відчуття часу зникає і воно схоже на поле попереду і поле позаду, тобто стає свого роду простором» [9].

Але саме в «Дошках долі» – підсумковій книзі дослідника «арифметики народів», який закликав до створення «алгебри народів», ми знаходимо узагальнення відкритого ним «основного закону часу», поданого у формі поетичних метафор:

«Як здається, всесвіт незграбно побудовано сокирою зведенням в ступінь, і якщо ми будемо розташовувати живі числа у вигляді ступенів найменших трьох чисел, то побачимо, що промені влади оточують вищезгадане число, скріпи в стелі ступеня.

Звідси сяйво променів влади. Спускаючись скріпою від стелі до підлоги, вони втрачають ознаки влади і з «образів бога» стають лучиною для самовара.

Але таємниці гри ступенів відомі дуже мало; це недоторкана земля.

Вивчаючи знову, ми побачимо, що закони всесвіту і закони лічби збігаються» [10].

У останній фразі В.Хлебников говорить про гармонізацію процесу еволюції Всесвіту, що здійснюється відповідно до визначених математичних законів, сьогодні далеко ще не пізнаних людством. Так, на додаток до «піфагорійської музики сфер» **Йогана Кеплера**, через 350 років після його відкриття, тільки в середині XX ст. російським астрономом **В.Чистяковим** було зроблено інше відкриття, що пов'язане з першим. Він уперше помітив, що у результаті розвитку Сонячної системи логарифми афелійних (градієнто-максимальних) відстаней планет від Сонця перебувають у лінійній залежності, що відповідає ступеневій залежності щодо самих величин цих відстаней. Причому, за оцінкою іншого російського астронома **К.Домбровського**, Сонце і планети створюють деяку коливальну систему, що перебуває тривалий час у стані спокою тільки у тому випадку, якщо ці відстані відповідають ряду чисел **Фібоначчі**, які знаходяться між собою у «золотій» пропорції ($\Phi=1,618$), відомої ще цивілізаціям стародавніх Вавилону, Єгипту та Греції. У працях сучасного російського вченого – музиканта та компози-

тора М.Марутаєва зазначається, що фантастичний зв'язок людського слуху (музичного) і відстані планет відкривається тільки за допомогою закону гармонії, в основі якого лежить «золотий перетин».

Ще більш визначальною є ступенева залежність для розвитку в часі та просторі різних процесів у живій природі та вінці її утворення – людському суспільстві. Зокрема, знаменитий ряд чисел **Фібоначчі (Fibonacci – скорочене filius Bonacci, тобто син Боначчі)** було відкрито на початку XIII ст. італійським математиком Леонардо з Пізи із геометричної прогресії розмноження кроликів, відповідно до якої збільшується і рід людський, але зі значно меншою швидкістю. Наприкінці XVIII ст. зростання населення планети у геометричній прогресії досліджувалося англійським економістом **Томасом Мальтусом** у праці «Дослід про закон народонаселення». До речі, саме її висновки наштовхнули **Чарльза Дарвіна** на відкриття теорії природного добору в біосфері.

Багато закономірностей соціально-економічної динаміки (соціоєкодинаміки) відповідають геометричній прогресії. Так, одна з основних її залежностей – виробнича функція **Кобба – Дугласа – Тінбергена** зв'язує у часову ступеневу функцію ресурси і результати доцільної економічної діяльності людей, що відповідає вимогам науково-технічного прогресу. Характерно, що ця залежність простежується й у просторово-територіальному розподілі тих же показників. Це виявляється, зокрема, при побудові виробничих функцій на основі статистики регіонів України, динамічні взаємні зв'язки показників економічного розвитку котрих найбільш адекватно досліджуються в ступеневій їхній модифікації. У геометричній прогресії за певних умов зростають і негативні процеси соціоєкодинаміки, зокрема такі, як інфляція і безробіття. Логарифми багатьох економічних показників або їхні динамічні параметри перебувають між собою в лінійній залежності, яка відповідає ступеневій щодо величин самих цих показників.

Принцип зростання суспільних процесів у геометричній прогресії був відомий ще у стародавніх цивілізаціях, де поняттю ритму і циклу, тобто кроку і витку гармонійної спіралі, надавали особливого значення. Однак відкрити ритміку цього зростання завдяки приголомшливій інтуїції та неймовірній творчій віддачі було призначено В.Хлебникову.

За синтетичною оцінкою знавця античної культури однієї з найрозвинутіших цивілізацій в історії людства і видатного російського філософа, який пройшов катівні ГУЛАГу, **Олексія Лосєва: «ритм у розумінні Платона як визначеного роду порядку руху охоплює собою абсолютно всю дійсність, починаючи від людського життя, індивідуального та суспільного, переходить до сфери мистецтва та завершується рухом космосу в цілому»** [12]. Англійський учений-космолог **Дж.Уїтроу** ставить відчуття людьми ритму як первинне стосовно категорії часу: *«ми сприймаємо час не безпосередньо, а тільки як конкретні послідовності та ритми <...> Час заснований на ритмах, а не ритми на часові»* [13].

Не дивно, що поет В.Хлебников, володіючи відчуттям ритму, сприймав навколишній світ у єдності простору і часу, що одержало в **Ейнштейна та Мінковські** назву просторово-часового континууму. В.Хлебников за 3 місяці до смерті у прозаїчному есе «Гілка верби» дуже високо оцінював їхнє відкриття теорії відносності: *«Саме велике світло на небі подій, що зійшло за цей час, це «віра 4-х вимірів»* [14].

Однак варто погодитися з російським філософом-поетом **Костянтином Кедровим**, що *«Хлебников йшов іншими шляхами і його розуміння простору та часу було і залишається дотепер цілком феноменальним... На відміну від Мінковські та Ейнштейна, він вважав, що простір і час з'єднуються в людині. Тут, у сфері живої мислячої істоти, утворюється той кут, де перетинаються рівнобіжні прями. Тут готується гігантський стрибок не тільки крізь безодні космічного простору, а й крізь безодні часу. Людство повинно «прорости» із сфери простору трьох вимірів у простір-час, як листя проростає з бруньки, «воюючи за місце, гілкою ніч проколовши»* [15].

Теорія відносності частково зрівняла людський і космічний час, але не переборола їхню непорівнянність як таку. У контексті цього дуже важливими уявляються міркування сучасного французького філософа **Поля Рікера: «Ми вважаємо, що час всеосяжний і символічно уявляємо його як величезну нерухому ємність. Так, ми стверджуємо, що наше існування відбувається в часі, і розуміємо, що під цією просторовою метафорою прихована думка, яка прагне осягти його значення. Інші символічні структури намагаються перебороти непорівнянність космічного і людського часу. <...>**

Щоб збагнути всю складність цього завдання, можна звернутися до міфології та міфів. Представники школи культурної антропології посилаються на запропоноване французьким філологом-компаративістом і фахівцем у галузі міфології **Ж.Дюмезілем** поняття «великого часу», функція якого перебуває в синхронізації космічного часу з часом існування суспільств і людей, що живуть у цей період. Ж.Дюмезіль здійснив глобальне накладення часу. Завдяки цьому з'явилася можливість співвідносити один з одним цикли різної тривалості: великі астрономічні цикли, ритми біологічного і громадського життя» [16].

Подібне намагався здійснити і В.Хлебников ще в 1919-1922 роки. У «Наказі Голів Земної Кулі» і заключній частині статті «Наша основа» під назвою «Гама будетлянина», в якій був викладений перший варіант його «основного закону часу», та ряді інших праць він зробив спробу синхронізувати різні ритми. Йдеться про синхронізацію природних коливань (космічних – періодів руху планет Сонячної системи, геологічних – циклів коливання материків, біологічних – ритмів людського серця та кроку піхотинця і фізичних – періодів звукової хвилі) з історико-суспільними циклами соціальних катаклізмів (виникнення війн, революцій, початку та краху імперій, утворення і падіння держав). У замітках 1920 р. В.Хлебников писав, що «мова людини, структура тіла, черга покоління, стихії війн, натоп, різні людські справи, сам простір, в якому живе людина, чергування суші і морів – усе підкоряється тому самому коливальному закону», тому кожна наука – «граматика, фізіологія, історія, статистика, географія» є і «главою науки про небо» [17]. До цього переліку наукових дисциплін В.Хлебникова, зважаючи на висновки даних досліджень, ми можемо додати такі суспільні науки, як культурологію, політологію, соціологію, економіку.

Слід зазначити, що саме хлебниковський прогнозний інструментарій у вигляді сформульованого ним «основного закону часу» настання протиподії через $(3^n + 3^n)$ днів після події, з якої почався розглянутий процес, підштовхнув автора даної статті до розробки теорії циклічності соціокогенезу в історичному розвитку Росії та України [18]. Першим імпульсом до її створення стали ретроспективні і перспективні розрахунки 36-літнього підциклу радянського часу /19.01.1918 – 23.12.1953 = $3^8 + 3^8$ днів/ і 108-літнього циклу /19.01.1918 – 30.10.2025 = $3^9 + 3^9$ днів/. Була знайдена точка відліку радянського вектора розвитку в Росії 19.01.1918 – день розпуску

Установчих зборів більшовиками, що виявив суть останніх.

Ще за 15 років до виходу «Дощок долі» В.Хлебников писав: «Природознавство переживає період, що окреслює час сходу світила. Це світило – поняття енергія – спроможність зміни в просторі. Це рівнозначно застосоване для цілого ряду понять, що ідуть від нього, як сходи з насіння. Але значний ряд життєвих чинників залишився поза цим визначенням: це і є матерія. Матерія – це ряд життєвих чинників, не зведених ще на поняття енергії» [20]. Ця думка співзвучна основній ідеї – введення поряд із простором і часом параметра енергії у теорію етногенезу Л.Гумільова. В ній ми знаходимо оригінальну інтерпретацію історичного часу, витоки якої беруть початок у давній китайській цивілізації: «Видатний історик Давнього Китаю **Сима Цянь**... запропонував умовний поділ відомої йому історії на періоди. Більш того, він відкрив у цих періодах реальну сутність історичного часу, що не подібна ні до циклічного календаря, ні до фізичного лінійного часу. Історичний час – це, на його думку, ланцюжок подій, що пов'язані причинним зв'язком. Вони кінцеві: почавшись із якогось, іноді навіть непомітного, факту, події течуть, як лавина, доти, доки не вичерпається інерція, а залишки «матеріалу», залученого у процес, не перейдуть у стан спокою. Тоді, – за **Симом Цянем**, – почнуться нові процеси, неповторні в деталях, але подібні у загальних рисах» [7].

Відштовхуючись від такого розуміння історичного часу й оцінюючи його точки відліку через деякі енергетичні імпульси, що сприймаються як «пасіонарні поштовхи» і призводять до розвитку етнічних процесів, Л.Гумільов створив універсальну модель етногенезу. «Ця модель ілюструє окремий випадок прояву другого начала термодинаміки /закону ентропії/ – одержання первинного імпульсу енергії системою і наступною витратою цієї енергії на подолання опору середовища доти, доки не зрівняються енергетичні потенціали <...> Ця модель знайома кібернетикам, але для пояснення етнічної історії застосована вперше. Наявність природної закономірності допомогла встановити характер взаємовідносин людства з природним середовищем. Ми, люди, частина природи, і ніщо натуральне нам не чуже. У природі все старіє: тварини і рослини, люди і етноси, культура, ідеї і пам'ятники. І усе, перетворюючись, відроджується оновленим, завдяки цьому

діалектичному закону розвивається наша праматір – біосфера» [21].

Тут очевидний прямий переклик із вченням **В.Вернадського** про характер процесів живої природи, з якого і виходив **Л.Гумильов** при створенні теорії етногенезу. Але, на жаль, при формуванні основної ідеї етногенезу повз нього проминула вже сформульована в основних положеннях за десятиліття до цього теорія причинної або несиметричної механіки (що включає в себе можливість зміни фізичних властивостей часу) видатного російського астронома та фізика **Миколи Козирева**, що частково перегукується і з розумінням категорії часу **В.Хлебниковим**. (І це незважаючи на те, що не один рік **Л.Гумильов** та **М.Козирев** перебували в одній камері ГУЛАГу). Очевидною також була доцільність її використання для обґрунтування причинності виникнення пасіонарності в етногенезі **Л.Гумильова**, що виявив також синхронізацію пасіонарних поштовхів із екстремумами сонячної активності [22]. Їхній вплив на соціум і біосферу Землі вперше глибоко досліджував – видатний російський геліосоціобіолог **Олександр Чижевський** [23]. Ще перед Другою світовою війною міжнародна наукова громадськість висунула його на Нобелівську премію, називаючи **О.Чижевського Леонардо да Вінчі ХХ ст.**, але агенти НКВД змусили науковця відмовитися від пропозиції світової громадськості.

Таким чином, за допомогою прогнозного інструментарію «основного закону часу» **В.Хлебникова**, теорій «довгих хвиль» **М.Кондратьєва**, соціальної та культурної динаміки **П.Сорокіна** і етногенезу **Л.Гумильова**, шляхом їхнього синтезу та поєднанням з іншими теоріями з 1991 р. в Україні та Росії розробляється і розвивається теорія соціо-екогенезу [18]. Серед російських вчених, які її розробляють, можна назвати **Ю.В.Яковця**, **О.І.Субетто**, **С.Ю.Глазєєва**, **В.Т.Рязанова**, **В.І.Пантіна**, **Г.С.Квашу**, **Ю.М.Плотинського**, серед українських – **М.О.Чмихова**, **А.С.Кулінковича**, **Ю.М.Бажала**, **В.І.Гордань**, **І.П.Макаренка**, **М.М.Ворончука**, **В.В.Щербака**.

Теорія соціально-економічного генезису (соціо-екогенезу)

Один із провідних науковців у галузі освоєння циклічної парадигми в природних процесах, сучасний російський вчений **Спартак Афанасьєв** на початку 90-х років ХХ ст. провів системне дослідження космічних, геологічних і економічних циклів [24]. На основі опрацювання методами спектрального аналізу часових рядів різних показників, ви-

користаних не тільки **М.Кондратьєвим** при відкритті «довгих хвиль», але і його головним опонентом **Дмитром Опаріним**, він показав, що *два великих цикли кон'юнктури синхронізують із геологічним затемнено-перигелієвим циклом довжиною в 108 років*. Цей цикл, за системою **Афанасьєва**, що включає 17 класів геологічних циклітів, має номер 13 (число Фібоначчі!).

Як вище зазначалося, тривалість «довгих хвиль» **Кондратьєва** у середньому склала 55 /число Фібоначчі!/ років. Причому, дві сусідні «К-хвилі» несхожі одна на другу, але через одну – у них є багато подібностей. Якщо в циклах «межі століть» відбувалися більш значні технологічні зміни, то в циклах «середини століття» – соціальні. Зокрема, Буржуазна революція 1848 р. була історичною подією, з якої почався процес приведення у відповідність до нового технологічного укладу інституціональної структури суспільства в ХІХ ст. Аналогічну роль у ХХ ст. виконала Друга світова війна. На жаль, історія і соціум вибирали далеко не кращі засоби для зняття протиріч у вигляді війн та революцій, практика яких триває і наприкінці ХХ – початку ХХІ століть. Метою прогнозування за допомогою різноманітних циклів соціально-політичного та економічного розвитку моментів можливого загострення протиріч є саме їхнє попередження і пом'якшення, як досвідчений лікар попереджає хворобу і шляхом своєчасних впливів на її збудники дає можливість уникнути негативних наслідків і ускладнень.

*Тобто, дві кондратьєвські «К-хвилі» ніби вкладаються у 108-літній цикл, що, за «основним законом часу» В.Хлебникова, найбільш повно викладені ним у «Дошках доли», відповідає періоду в $3^9 + 3^9$ днів, яке дорівнює 108 рокам без 81 дня. У книзі сучасних українських учених **Юрія Кононова** і **Зінаїди Кононової** «Ключ до таємниць життя» підкреслюється, що «при аналізі математичної моделі піраміди Хеопса розкривається феномен числа 108. Це священне число у буддистів, число чоток дорівнює 108. $108 \text{ м} \times 1,08^7 = 185 \text{ м}$ – довжина кабельтова. $1,08^8 = 1,85$ (дцм) – довжина «египетського пальця» (відстань між витягнутими великим і вказівним пальцями руки). Маса Сонця = $108 \times 10^9 \text{ т}$. Об'єм Землі = $108 \times 10^{10} \text{ км}^3$. Швидкість руху Землі навколо Сонця = $108 \times 10^3 \text{ км}$ на годину, відстань від Венери до Сонця = $108 \times 10^6 \text{ км}$. Відстань, що проходить світло за 1 годину у вакуумі, дорівнює $108 \times 10^{10} \text{ м}$. Середнє відношення довжини тулуба*

(кістяка) до довжини черепа дорослої людини = 108×10^{-1} » [26].

Результати дослідження східнослов'янського соціоєкогенезу дають змогу дійти висновку про існування «вікових» 108-літніх циклів ($3^9 + 3^9$ днів, за Хлебниковим), у кожний з яких вкладається дві «довгі хвилі» Кондратьєва. Кожний такий цикл складається з трьох 36-літніх підциклів ($3^8 + 3^8$ днів, за Хлебниковим), а механізм переходу від одного циклу до іншого функціонує за аналогією з зародженням кожної «довгої хвилі» у надрах попередньої. Три «вікових» цикли вкладаються в одну 300-літню еру, яких в історії східнослов'янського супертеносу відомо також три. При цьому механізм спіралециклічного історичного розвитку Київської Русі, Московії та романовської і радянської Росії простежується впродовж тисячоліття. На його інтервалі при гіпотезі існування «К-хвиль» і до початку промислової революції (з якої стала більш упорядкованою державна економічна статистика в країнах із розвинутою індустрією) на території цих державних утворень налічується вже 18 ($3 \times 3 \times 2$) виявлених «К-хвиль».

Таким чином, дві сусідні «К-хвилі» ніби фрактально вкладаються в 108-літній «віковий» цикл, що відповідає їй «основному закону часу» Хлебникова: $3^n + 3^n$ днів при $n=9$. Більш того, 108-літні історіометричні цикли Росії розпадаються на 36-літні підцикли, що відповідають $3^n + 3^n$ зазначеній формулі Хлебникова при $n=8$.

У підсумку, відштовхуючись від цих ідей, автор даної статті розробив періодизацію циклічного розвитку суспільних процесів в історії соціумів трьох її 300-річних ер – Київської Русі, Московського царства та Росії, включаючи радянський і пострадянський її періоди. Так, в останній, за визначенням сучасного російського історика **Якова Гордіна**, «у 300-річній петровсько-більшовицькій ері військово-бюрократичного правління у Росії /1689-1989/» [27] простежуються три 108-літніх цикли, кожний з яких пов'язаний з попереднім, що було виявлено й у механізмі утворення «К-хвиль».

Перший 108-літній цикл складається з трьох 36-літніх підциклів. Перший із них є петровською епохою /1689-1725/. Після смерті Петра I і воцаріння його дружини почався другий підцикл /1725-1761/ – часу переважного царювання жінок у Росії, в якій

Катерина I, Анна Іоанівна, Єлизавета Петрівна правили, у підсумку, понад 30 років. З 36 років цього підциклу чоловіки правили тільки 4 роки – при владі 3 роки був Петро II та ще трохи більше року Іван VI Антонович. Та й то, останній був усунутий від престолу у віці усього 15 місяців, життя провів в ув'язненні та був убитий у 24-літньому віці. Завершився 108-літній цикл підциклом катерининської епохи /1761-1796/, що розпочалася з правління в 1761 р. чоловіка Катерини II – Петра III, якому майже півроку вона «дихала у потилицю», а потім за допомогою свого коханця графа Орлова фізично усунула нащадка Романових із політичної сцени.

Аналогічна доля фізичного знищення чекала й її сина Павла I, але вже з мовчазної згоди рідного сина – Олександра I. У період його правління була здобута блискуча перемога Росії над непереможною до цього французькою армією Наполеона. І що змусило цього царя тихо піти з політичної сцени, у російській історії до цього часу не розгадано!

Привертає увагу закріплена в історії назва другого 36-літнього підциклу у першому циклі як епохи «без часу». Незважаючи на зміну трьох імператриць і двох імператорів, історичний час у цю епоху ніби зупинився і, якщо використовувати козиревську термінологію, зменшилася його щільність, що характеризується частотою появи значущих для історії держави подій.

Число 36 – «тетрактис» є вершиною числової піраміди **Піфагора**, який визначив його як «символ усього всесвіту» з «акумуляцією довершеності» щодо циклічності процесу та його гармонізації. Взагалі це число володіє цілим рядом незвичайних математичних властивостей. Тому, мабуть, не випадково на землі східних слов'ян, крім Петра I і Катерини II, у Київській Русі близько 36 років правили Володимир Великий і Ярослав Мудрий, а у Московії – Василь I, Василь II Темний, Іван IV Грозний. Уже в ХХ ст. це число років стало межею існування диктаторських режимів Стресснера, Франко, Броз Тіто.

Другий 108-літній цикл починається з реформаторських ідей Великої французької революції, на проникнення і спробу реалізації яких у Росії пішов 36-літній підцикл /1789-1825/. Наприкінці 1825 р. вибухнула політична криза і, протестуючи проти сходження на престол нового імператора Миколи I, декабристи вийшли на Сенатську площу. Один з учасників декабристського руху

П.Пестель на півдні Росії – в Україні зарив у землю вперше розроблену конституцію, що одержала назву «Руської правди», яка взята з назви письмового зводу законів Київської Русі часів Ярослава Мудрого. Через 36 років після обґрунтування декабристами необхідності реформування влади у 1861 р. Олександр II скасував кріпосне право і почав політичні реформи у Росії, що завершилися тільки через 36 років, вже після його смерті, фінансово-економічною реформою Сергія Вітте, у результаті якої в 1897 р. вперше в Росії як для внутрішніх, так і для зовнішньоекономічних розрахунків з'явилася тверда валюта – золотий рубль.

Зі смерті царя-реформатора Олександра II починається останній 108-літній цикл, що також розпався на три яскраво виражених підцикли: /1881-1917/, /1917-1953/, /1953-1989/ роки. На завершення циклу всі види радикальних перетворень припали на «соціалістичну систему», що водночас призвело до процесу її розпаду вже в 1989 році. Цей рік був знаковим не тільки завдяки руйнації символу поділу двополюсного світу – Берлінської стіни. Він відзначений і синхронізацією наприкінці цього року двох знакових подій – кривавої різанини у Румунії зі стратою одного із найненависніших для свого народу «комуністичних» диктаторів – Чаушеску з дружиною і смерті головного опонента соціалістичної системи – академіка **Андрія Дмитровича Сахарова**. А вже через два роки останні багатонаціональні імперії ХХ ст., якими були СРСР та СФРЮ, розпалися. Цей цикл пронизаний ідеєю насильницького повалення законної влади і встановлення диктатури тоталітарного типу, що затвердила себе в радянський період. 72 роки цього періоду поділяються на 12-літні підцикли за наступними переломними роками: 1917-1929-1941-1953-1965-1977-1989. Адже $3^7 + 3^7$ днів, за Хлебниковим, і складають 12 років.

Поділ циклів фіксується і за тріадами більш коротких підциклів. Адже 12-літній період розпадається на три 4-літні, до яких близький діловий цикл **Джона Кітчана**. Історія Росії ХХ ст. крізь призму 4-літніх підциклів, як первинних квантів історичного часу, у першій і другій половині ХХ ст. розглянута у працях **Є.Наклсушева** і **Г.Кваші** [28].

Ці ж інтервали часу вже два століття становлять основу демократичної системи перевиборів американських президентів кожні 4 роки – це $3^6 + 3^6$ днів, за Хлебниковим. Принцип триєдності, що проглядається в його «основному законі часу», поданий як

універсальний у книзі видатного російського філософа і богослова **Павла Флоренського** «Стопв і утвердження істини» [29]. Йому відповідають і результати досліджень сучасних учених: українського – **П.Харченка** [30] і російських **В.Кузьміна** і **В.Наливкіна**: *«Найбільше відомі і звичні цикли розвитку в часі. Циклічно розвиваються й живі, біологічні і неживі, наприклад, геологічні об'єкти. Геологічні цикли утворюють ієрархічну систему рівномірних ритмів тривалістю від 1 року до 500-600 млн років (у С.Афанасьєва максимальний цикл першого класу дорівнює 4370 млн років, другого класу – 1457, третього класу – 486 млн років, тобто співвідношення їхніх тривалостей кратні 3 – В.К.). Таке ж співвідношення є між періодами обертання планет. ...циклічність існує в часі, у просторі, в масах, тобто охоплює всі сторони природи. Співвідношення ієрархічних рівнів у всіх явищах тяжіють до тих самих чисел (3^n – В.К.). Існує й ієрархія ієрархічних рівнів. Мабуть, ця єдина ієрархічна, кількісна система циклів і є основою єдності всієї природи...»* [31].

Петровсько-більшовицьку еру випереджає 36-літній підцикл входження в цю еру /1653-1689/ і завершує 36-літній підцикл виходу з неї /1989-2025/. У 1653 р. відбувся останній Земський собор, на якому було прийняте рішення про приєднання України до Росії. Це стало початком збирання земель Російської (а потім радянської) імперії, коли кожний черговий цар або генеральний секретар намагався додати ще одну-дві території, а деяким вдалося і більшого. Неперевершеного успіху в цьому напрямку в радянський час досяг Й.Сталін, у рік смерті якого історичний процес одержав зрушення до зміни знаку на протилежний (за Хлебниковим).

Початок 1654 р. Переяславською радою юридично закріпив возз'єднання України і Росії. Це був перший наступний рік після закінчення 300-річної ери Московського царства (1353-1653). За 108 років до цього їй передувала 300-літня ера Київської Русі (944-1244) або України-Руси, як називав її видатний український історик **Михайло Грушевський** (Голова уряду Центральної Ради в 1917-1918 рр. в Україні). Цю еру випереджав 36-літній період (907-943 рр.) входження в неї (за князів Олега та Ігоря), що почався з першого походу дружини Олега на Константинополь у 907 році. Через 4 роки, у 911 р. Олег уклав на користь Київської держави перший в її історії торговий договір із візантійським імператором Константином Багрянородним. Через 36 років після першого походу Олега-

вої дружини – у 944 р. на чолі з князем Ігорем відбулося ще два походи на Константинополь, у результаті яких у договір були включені також статті про військовий союз. Тепер відкрився шлях до майбутнього православного хрещення Київської Русі, що сталося майже через півстоліття, уже після приходу до влади (через 36 років після походів на Константинополь князя Ігоря) його онука і сина видатного полководця Святослава – Володимира Великого.

На відміну від інших перехідних 36-літніх підциклів між ерами, Київську Русь і Московію розділяє 108-літній цикл. Він не випадково починається після 1243 року, коли князь Ярослав (брат убитого в битві на річці Сить Великого князя Володимирського Юрія Всеволодовича), викликаний у ставку Батия, одержав від татар ярлик на князування після визнання ним васальної залежності. Ця подія вважається в історіографії офіційним початком 300-літнього монголо-татарського ярма. Такий тривалий 108-літній перехідний період від Київської Русі до Московії пояснюється тим, що, за Гумильовим, він розділяє два різних етногенези, один із яких завершився занепадом Київської Русі в перші роки монголо-татарського ярма, а інший почався з поступового звільнення від нього і збирання земель майбутнього Московського царства. У цьому плані важко погодитись з Гумильовим щодо позитивного впливу на Русь монголо-татарського ярма.

У рамках цього перехідного циклу, в останньому його 36-літньому підциклі (1317-1353) Іваном Калитою і Симеоном Гордим було підготовлено сильне Московське князівство, що прийняв у 1353 р. Іван II Червоне сонечко. Після його смерті через 6 років це князівство чекала серйозна перевірка на витривалість. Як свідчить видатний російський історик **Сергій Соловйов**:

«У 1359 році помер Іоанн Московський...33 років, залишивши двох малолітніх синів, Дмитра та Івана <...> Здавалося, що рання смерть Іоанна буде згубна для Москви, бо малятко, син його, чи міг клопотатися в Орді, чи міг боротися з домаганнями інших князів? <...> Але Москва не думала поступатися, бояри її, що звикли бути боярами найсильніших князів, князів всієї Русі, не хотіли зійти на нижчий щабель і почали здобувати ярлик своєму князю <...> і онук Калити одержав велике князівство Володимирське» [32]. Більш того, згодом Дмитро виграв на Дону Куликівську битву, увійшовши в історію під ім'ям Дмитра Донського, відкривши цією перемогою шлях

до визволення від монголо-татарського ярма. Його смерть у 1389 р. завершила перший 36-літній підцикл (1353-1389) ери Московського царства. Разом із 36-літніми підциклами правління його сина Василя I (1389-1425) і онука Василя II Темного (1425-1461) вони склали перший 108-літній цикл цієї ери, що завершилася останнім Земським собором, що був створений Іваном Грозним як впливовий інститут влади в Московському царстві.

Для завершення повного циклу останнього етногенезу має здійснитися, принаймні, ще одна 300-літня ера, яка розпочнеться десь у 2025 р., що відповідає історичним циклом **К.Леонтьєва** і тріадності цих фаз. У 2025 р. найімовірніший остаточний вихід із нашого суспільства тотальності, що одержала початкової імпульс у піку сонячної активності з розгону більшовиками Установчих зборів 19 січня 1918 р., внаслідок якого почалася Громадянська війна і установилася їхня диктатура, що тривала до розпаду СРСР. Вірність вибору цієї дати як вихідної точки комуністичної диктатури в СРСР підтверджує і путч 19 серпня 1991 р. Його невдала спроба відбулася саме через 73 роки 7 місяців (точно за прогнозом **Нострадамуса**, закінчення «царства антихриста») [33]. Розрахунки, за хлебниковськими «променями народів», згідно з якими через $3^8 + 3^8$ днів від 19.01.1918 р. настало 23 грудня 1953 р., коли був розстріляний Л.П.Берія, показують, що зі смертю хазяїна ГУЛАГу повернення до неосталінізму стало менш ймовірним.

Через $3^9 + 3^9$ днів від дати розгону Установчих зборів більшовиками настане 30 жовтня 2025 р. – за тим же **Нострадамусом**:

*«Кінець жовтня двадцять п'ятого року,
І століття двадцять перше
із найтяжчою війною,
Крушители віри своїх застидяться
народів,...» [34].*

Ці рядки інтерпретуються його апологетами як прогноз тієї події, що характеризує остаточний вихід тотальності, зрощеної комуністичною диктатурою, із нашого суспільства. До цього часу (з початку останнього циклу петровсько-більшовицької ери, тобто з убивства царя Олександра II у 1881 р.) минуло 144 (число Фібоначчі!) роки. 2025 рік є переломним і за прогнозами п'ятої кондратьєвської хвилі у верхній точці її піку. Перелом також настає і з закінченням чергового, описаного ще **Конфуцієм та Сорокінім** [35], 30-літнього соціально-політичного циклу, що з використанням циклу реформ і контрреформ

(за **О.Яновим**) [36] перетворився на цикл 18-літнього «стиснення» та 9-літнього «розслаблення» з 3-літнім патовим періодом боротьби за політичну владу [18].

Початок чергового такого 30-літнього циклу припадає на 1993-1994 рр., коли стався розстріл Білого дому в Москві та розпочалася «чеченська війна». На пострадянському просторі розпочався рух соціально-політичних систем у бік авторитарних режимів, що було спрогнозовано ще в 1991 р. [18]. Сьогодні ми наближаємося до піку «стиснення», що, вірогідно, настане десь через рік-два, синхронізуючись з піком динамічного екстремуму сонячної активності. Така синхронізація спостерігалася в другому парному циклі **Гневишева-Оля** (який майже у півтора раза потужніший за перший) під час Першої світової війни і російських революцій 1917 р., сталінських репресій 1937-1938 рр. та з початком Другої світової війни, кривавих подій у Будапешті 1956 р. і початком Кубинської революції, що призвела через 6 років до Карибської кризи. Але остання подія відбулася вже в точці мінімуму сонячної активності, що багато в чому зумовило толерантність і взаєморозуміння керівників двох наддержав – СРСР і США, ракети з ядерним потенціалом яких, спрямовані одна проти одної, залишилися зачохленими. Таким чином, «гарячою» Третьою світовою війною людству вдалося уникнути, хоча «холодна» тривала ще один 30-літній цикл. (Але «яструби» у США в 1963 р. розправилися з Дж.Кеннеді, а в 1964 р. у СРСР неосталіністи на чолі з Л.Брежневим усунули від влади й М.Хрущова). Водночас закінчення розпочатої у піку сонячної активності 1979-1980 рр. війни СРСР в Афганістані радянським військовим довелося чекати до 1990 р., тобто повний 11-річний сонячний цикл Швабе-Вольфа. А для афганців вона переросла у громадянську війну, яка ще не скінчилася і наприкінці чергового парного циклу Гневишева-Оля. І тільки після антитерористичних дій світової спільноти з'явилася надія на її завершення.

Таким чином, 108-літні історичні цикли розвитку Київської Русі, Московії та Росії-СРСР досить чітко розпалися на триади 36-літніх підциклів. За Хлебниковим, відповідно до відкритого ним «основного закону часу», через $3^8 + 3^8$ днів, тобто через 36 років без 27 днів настають історичні події, що принципово змінюють вектор розвитку. Отже, **фізичний час продовжує свій плин, а історичний, наче зупиняє свій біг, щоб вибрати новий напрямок соціально-**

політичного, економічного або духовного і культурного розвитку. І це абсолютно відповідає теорії змін щільності часу Козирева.

Число та час як індикатори механізму соціокогенезу

Роль визначених чисел у розкритті часових закономірностей різних процесів розвитку природи і суспільства, очевидно, дуже велика. Про це ще в 20-і роки ХХ ст. писав видатний російський філософ **О.Лосев**. Тільки наприкінці 1997 р., до 10-літньої річниці з дня його смерті, вперше опубліковано його працю «Хаос і структура», яку присвячено діалектичним основам математики, що розвиває ідеї Хлебникова. У цій роботі Лосев зіставляє поняття числа та часу і доходить різних висновків: «Час – максимально близький, максимально інтимний аналог числа... Він також народжує із себе речі, несе на собі речі, також є першопринципом їхнього життя і руху, самовідмінності і самооб'єднання, як число народжує усі розбіжності значеннєвої сфери, несе на собі всю ідеальну координату і визначає живу плинність змісту. Число і час – є животрепетним пульсом буття; насамперед є первістками самого буття, тому що це і є те, що породжує саму сферу буття і творить її індивідуальність. Число і час – міць і напруженість буття, що позбавлене усього зовнішнього і випадкового; це оголене серце буття, звідки вічно ллються життєдайні потоки світового життя, що надихають, це те, звідки бере початок і сама доля буття та світу. Число є зміст часу, а час є життя чисел» [37].

Тут присутній прямий переклик із визначеними через півстоліття козиревськими дефініціями:

«Час, крім пасивної властивості «тривалості», що вимірюється годинами, володіє ще активними властивостями, завдяки яким може впливати на хід подій.

Активні або фізичні властивості часу можуть протидіяти звичайному ходу процесів, що призводить до руйнації організованості, і тому можуть бути початком, що протидіє смерті. Отже, властивості часу повинні мати особливе значення в біологічних процесах.

Активні властивості часу – його плин і щільність – зв'язують весь Світ у єдине ціле і можуть впливати одне на одне, між ними немає прямих матеріальних зв'язків, що може пояснювати факти взаємодії біологічних

об'єктів, які перебувають на великій віддалі або ізольовані один від одного» [38].

На межі третього тисячоліття нової ери передбачення трьох російських мислителів **Хлебникова, Лосева і Козирева** про сутність часу набувають особливої значущості. Значну увагу розвитку їхніх ідей категорії часу приділяли науковці різних галузевих наук, але недавно їх систематизував російський учений **О.Левич** [39]. Збувається пророче висловлення великого українського ученого **В.Вернадського**: *«Наука ХХ ст. перебуває в такій стадії, коли настає момент вивчення часу, так само, як вивчається матерія й енергія, що заповнюють простір» [40].*

Сучасні американські вчені **Дж.Модельскі й У.Томпсон** ще наприкінці 80-х років ХХ ст. звернули увагу на існування довгострокових циклів зміни лідерів світової політики тривалістю 100-120 років, у які ніби вкладаються по дві «К-хвили». У 1991-1992 рр. вони зробили аналіз розвитку економіки Китаю з кінця першого тисячоліття (тобто, з того часу, з якого нам відома і історія Київської Русі) до нашого часу, і протягом цього більш ніж тисячолітнього періоду визначили і нарахували таку ж кількість (18) «К-хвиль», що була отримана в Україні в результаті дослідження східнослов'янського соціокогенезу.

Отже, можна дійти висновку, що механізм соціокогенезу має характер періодичного повторення хронометрично визначених періодів, кожний з яких поряд із відтворенням деяких рис минулого несе в собі інновації, що зумовлюють багато в чому майбутній розвиток суспільства. Геометрично цей процес можна відобразити у формі циклоїди. Саме тому, що кожний такий соціально-економічний цикл має якісні відмінності стосовно попереднього, у надрах якого він і зароджується, геометрично в просторі його можна уявити в іншій площині. І тоді весь процес матиме форму спіралі, на яку посилялися мудреці і вчені ще до нової ери.

Слід зазначити, що ідея поліциклічності соціально-економічного розвитку визривала всю першу половину ХХ століття. Вже Кондратьєв, проводячи економетричний аналіз часових рядів показників у великих циклах кон'юнктури, нівелював вплив чинників, що спотворюють їхню динаміку, з огляду на існування відкритих до нього середньострокових циклів французького вченого **Клементя Жюгляра** [42] і короткострокових – американського вченого російського походження **Джона Кітчина** [43]. Визначаль-

ний внесок у розв'язання проблеми поліциклічності зробили видатні американські вчені австрійського походження **Йозеф Шумпетер** [44] та українського походження **Саймон Казнець** [45]. Останній у 1971 р. став одним із перших у світі лауреатом Нобелівської премії з економіки за статистичні дослідження економічного зростання, а у 40-50-і роки у своїх працях продемонстрував поряд із вищезазначеними циклами існування коливань довжиною близько 20 років. Цим же вченим належить перша спроба систематизувати дослідження послідовників кондратьєвської циклічної парадигми.

Вже у 1980-і роки лідер прославленої школи «Аннали» видатний французький історик **Фернан Бродель** в останньому томі своєї фундаментальної праці з дослідження цивілізацій «Час світу» узагальнив синхронізацію різноманітних циклів. Бродель писав: *«Для розрізнення циклів їх назвали за іменами економістів: цикл Кітчина – це короткий три-чотирирічний цикл; цикл Жюгляра, або цикл, що вкладався в рамки десятиліття <...> Що ж до гіперциклу, або циклу Казнеця (подвоєного циклу Жюгляра), то він тривав би два десятки років. Цикл Кондратьєва охоплював півстоліття чи більше <...> Нарешті, не існує тривалішого циклічного руху, ніж вікова тенденція (trend), яка насправді вельми мало вивчена... Доти, доки її досконало не вивчать, доки її не відтворять у всьому її значенні, історія кон'юктур залишиться вкрай неповною, незважаючи на безліч праць, натхнених нею» [46].* Саме натхнена думками цього видатного мислителя і розвивається нині єдина теорія соціокогенезу через механізм соціально-економічних циклів, дослідження яких враховує й вікові, й тисячолітні історичні тенденції розвитку людства, включаючи його соціокультурну динаміку.

Як уже зазначалося, започатковано цю теорію було в працях видатних російських вчених **М.Кондратьєва** та **П.Сорокіна**. Повернення у РФ до цих витоків відбулося на початку 1990-х років з проголошенням розбудови незалежної Росії. Одними з перших тоді з'явилися праці цього напряму наукових досліджень сучасного петербурзького вченого **Олександра Субетто**. У своїй «Соціогенетиці» він розкрив сутність механізму соціокогенезу, який був використаний в Україні при створенні теорії циклів історичного розвитку Росії та України.

«Закон дуальності управління і організації (ЗДУО) визначає системний спадко-

вий механізм як пульсуючий, біполярний дуальний спадковий механізм. ЗДУО розвиває уявлення про системне спадкування і Закон системного спадкування (ЗСС) вже в межах уявлень про «системну вертикаль».

Системне спадкування здійснюється за допомогою двох спадкових механізмів. Через підмир системи, що включає в себе рівень системи й усі її внутрішні системні підрівні («нижчий» відрізок системної вертикалі, «що розрізається» рівнем даної системи). І через надмир системи, що включає в себе її системні надрівні («вищий» відрізок системної вертикалі, «що розрізається» рівнем даної системи).

Перший спадковий механізм відбиває ланцюг спадкування «від минулого до майбутнього». Структура системи представляє себе як «нагромаджувач» минулого (еволюційного й онтогенетичного) часу в системі. На це звернув увагу ще **Ф.Шеллінг**, зазначаючи, що «об'єкт – це не що інше як час». При цьому перший спадковий механізм забезпечує спадкоємність і усталеність розвитку.

Другий спадковий механізм відбиває взаємодію системи з надсистемами (у яких йдуть свої «потіки розвитку») у рамках процесів «вертикальних» спадаючих (уні: від надсистеми до системи) адаптацій. Оскільки «вертикалі вкладених систем» відповідає «вертикаль вкладених циклів», то несучий цикл надсистеми виявляється більше несучого циклу системи і «суті» системи. Тому в рамках «вертикальних» адаптаційних процесів відбувається передача (від надсистеми до системи) як би інформації «про майбутнє» у формі меж мінливості, потенціалу «преадаптації системи до надсистеми». Потенціал мінливості системи, «дозволений» процесами гармонізації у надсистемі, є «нагромаджувачем» майбутнього часу в системі. Спадкові зв'язки в «ланцюзі систем», що проходять через надсистеми, наднадсистеми тощо, унаслідок великого масштабу їхніх несучих циклів і системного часу «захоплюють» інформацію про майбутнє й акумулюють її в системі у формі «ніши» її майбутнього розвитку.

Другий спадковий механізм реалізує тепер уже спадкування не тільки від минулого до майбутнього (у формі системної інформації підмира), але й стосовно даної системи – «від майбутнього до майбутнього»...

З позиції ЗДУО шкала «інваріантність – мінливість» набуває значенневого виміру як шкала симетрії – асиметрії «нагромаджувачів» (аккумуляторів) минулого і майбутнього часу і цикл уявляється як періодична змінюваність частини минулого часу в системі частиною майбутнього часу в системі. Тобто, цикл набуває характеристики «маятника між минулим і майбутнім», що постійно генерує і відтворює системний час.

«Час» народжує час. «Минулий час» у системі – це згорнутий в структуру системи час. «Майбутній час» у системі – це «скапсульований» у потенціалі мінливості час системи, що розгортається».

Саме такий фрактальний механізм «вертикалі вкладених циклів» і «скапсульованого майбутнього часу» присутній у запропонованій моделі соціокогенезу в розвитку України та Росії. Причому із цієї моделі випливає сутність «кризи нашого часу», прогнозованої ще П.Сорокіним як наслідок об'єктивних труднощів перехідного періоду, що супроводжується зломом старої системи і народженням нової, що ще виявить себе в майбутньому. Цей період синхронізував також і з глобальною еколого-економічною кризою, на що О.Субетто звернув увагу:

«Велика Логіка Соціоприродної Еволюції «спресовує» внутрішню Логіку Стихійної Історії. Зростання ролі протиріччя між Суспільством і Природою як фундаментального протиріччя соціального розвитку визначає нарощування протиріччя між соціальною та екологічною «дискретностями»...Стрибок у керованості власною Історією – імператив у Великій Логіці Соціоприродної Еволюції, імператив виживання людства» [47]. Подолання цього протиріччя за рахунок посилення керованості розвитком суспільства та гармонізації його з розвитком природи і є шляхом до виживання і подальшого розвитку людства. В іншому разі «незнання меж» антропогенезу як фундаментального протиріччя людини виявляється у формі посилення інтенсивності катастроф, що й спостерігається в усьому світі наприкінці ХХ – початку ХХІ століть.

Мабуть, не випадково у Москві та Санкт-Петербурзі в лютому 1999 р. на ювілейній конференції, присвяченій 110-річчю з дня народження П.Сорокіна, було створено Міжнародний інститут **Питирима Сорокіна** і **Миколи Кондрацьєва**, а в червні – Українську філію того ж інституту. Президент

том цього інституту обрано лідера циклічної парадигми в гуманітарній науковій думці Росії **Юрія Яковця**, що народився і сформувався як учений на українській землі. Настав час і в Україні створити Міжнародний інститут імені учителів Сорокіна і Кондратьєва – видатних учених світового рівня **Максима Ковалевського та Михайла Туган-Барановського**, які народилися і сформувалися також на українській землі. Адже перший із них, будучи першокласним європейським ученим, створив у 1901 р. в Парижі Російську вищу школу суспільних наук, фактично перший російський факультет соціології, викладання якої тоді було заборонено в російських університетах. Викладали у тій школі як **Ковалевський**, так і **Туган-Барановський**, і багато інших учених світового рівня – **Е. де Роберті, М.Каресев, О.Чупров, Г.Плеханов, П.Струве, Е.Дюркгейм, Г.Тард, Е.Вандервельде**. Завдяки ж зусиллям Туган-Барановського, за оцінкою його учня Кондратьєва, економічну науку в Росії було піднесено на європейський рівень [48].

* * *

Дана стаття завершує цикл статей автора з циклічної парадигми, що вийшли у світ протягом 2000-2002 рр. у журналі «Стратегічна панорама» і включають у себе наступну тріаду статей, які послідовно розглядають цикли розвитку на планетарному та міжцивілізаційному рівні – «Мегатренди людського розвитку в розбудові нового світового порядку цивілізацій та місце в ньому України і Росії» (Стратегічна панорама. – 2000. – № 1-2. – С. 224-241), на міждержавному пострадянському просторі – «Соціокультурна, соціально-політична та соціально-економічна циклічна динаміка на радянському і пострадянському просторах» (Стратегічна панорама. – 2001. – № 1-2. – С. 165-182) і державному рівні України та Росії (дана стаття).

Джерела

1. *Пастернак Б.Л.* Собр. соч. в 5-ти томах. – М., 1989. – Т. 2. – С. 72.
2. *Шпенглер О.* Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т. 1. Гештальт и действительность. – М., 1993. – С. 268, 269.
3. *Кондратьев Н.Д.* Большие циклы конъюнктуры // Вопросы конъюнктуры. – 1925. – Т. I. – Вып. 1. – С. 28-79.; 2-е изд.: *Кондратьев Н.Д.* Избранные сочинения. – М., 1993. – С. 24-83.
4. *Хлебников В.* Спор о первенстве. Закон поколений // Творения. – М., 1986. – С. 646-652.
5. *Волошин М.* Стихотворения и поэмы. – СПб., 1995. – С. 269, 270, 297, 299.
6. *Сорокин П.А.* Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. – С. 313, 387, 392.
7. *Гумилев Л.Н.* Этногенез и биосфера Земли. – Л., 1990.; 2-е изд.: Гумилев Л.Н. Сочинения. Вып. 3. – М., 1994.
8. *Леонтьев К.Н.* Избранное – М., 1993. – С. 23.
9. *Хлебников В.* Собр. произв. в 5-ти томах. – Л., 1933., Т. 5. – С. 324.;
10. *Доски судьбы Велимира Хлебникова.* Листы 1-3. – М., 1922., Л. 1. – С. 3; Л. 3. – С. 40.
11. *Радзишевский В.* Рецензия на книгу: «Якобсон-будетлянин / Сб. материалов, Сост. Б.Янгфельдта – Стокгольм, 1992» // ЛГ. – 1992. – № 24 – С. 6.
12. *Лосев А.Ф.* История античной эстетики, т.2: Софисты, Сократ, Платон. – М., 1969. – С. 404; 2-е изд. – 1994.
13. *Уитроу Дж.* Естественная философия времени. – М., 1964. – С. 107.
14. *Творения Велимира Хлебникова / Ред. и коммент. В.Григорьева и А.Парниса.* – М., 1986. – С. 574.
15. *Кедров К.* Поэтический космос. – М., 1989. – С. 168.
16. *Рикер П.* В согласии со временем // Курьер ЮНЕСКО. – 1991. – Июнь. – С. 11-12.
17. *Фонд Велимира Хлебникова в ЦГАЛИ, ф. 527, ед. хр. 93, л. 6.*
18. *Кузьменко В.П.* Майбутнє: версії прогнозу // Друг читача. – 1991. – 30 липня; *Кузьменко В.П.* «Экономические циклы в периодизации общественного развития» / Тезисы выступ. на всесоюзн. науч. семинаре «Темпы и пропорции общественного производства в условиях перехода к регулируемой рыночной экономике». – М.-Петрозаводск, 1991. – С. 20-23; *Кузьменко В.П.* О синхронизации «длинных волн» Н.Кондратьева с историометрическими циклами А.Чижевского и В.Хлебникова // Тезисы докл. на межд. науч. конфер., посвященной 100-летию со дня рожд. Н.Д.Кондратьева, Секция 1: Идеи Н.Д.Кондратьева и современно-экономические и социологические теории. – М., 1992. – С. 67-68; *Кузьменко В.П.* Инновационная теория экономических циклов и

- прогнозирование общественного развития // Кузьменко В.П. Инвестиционная политика в регионе. – К., 1992. – С. 221-235; Кузьменко В.П. Цикличность социально-политико-экономических процессов и их прогнозирование // Посредник. – 1994. – № 66. – Окт. – С. 15-17; № 67. – С. 16-18; Кузьменко В.П. Космопланетарність української наукової думки і циклічність соціально-економічного розвитку // Сучасність. – 1994. – № 5. – С. 150-154;
19. Вулиц А.З. «Свободен!...» / К 100-летию со дня рождения М.А.Булгакова // Известия. – 1991. – 15 мая.
 20. Фонд Велимира Хлебникова в Государственной публичной библиотеке им. М.Е.Салтыкова-Щедрина, рукописный отдел, Спб., ф. 1087, 37, л. 1.
 21. Гумилев Л.Н. География этноса в исторический период. – Л., 1990. – С. 5-7.
 22. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – Л., 1990. – С. 466.
 23. Чижевский А.Л. Физические факторы исторического процесса. – Калуга, 1924; Земное эхо солнечных бурь. – М., 1973; Чижевский А.Л. Космический пульс жизни: Земля в объётах Солнца. Гелиотраксия. – М., 1995.
 24. Афанасьев С.Л. Современные седиментационные наноциклы – 9; 30; 31,2; 87,6; 108,6; 451,8 лет – и циклы Кондратьева генерируются Луной и Солнцем // Сб.: «Циклы природных процессов, опасных явлений и экологическое прогнозирование», вып.1 – М., 1991. – С. 148-154. Геологические и экономические наноциклы // Тезисы докл. на междунауч. конф., посвящен. 100-летию со дня рожд. Н.Д.Кондратьева, Секция 6: Природно-экологические циклы и прогнозирование. – М., 1992. – С. 27-29.
 25. Петровский Дм. Повесть о Хлебникове // Библ.«Огонек». – М., 1926. – № 162. – С. 11.
 26. Кононов Ю.В., Кононова З.Н. Ключ к тайнам жизни. – К., 1996. – С. 119-120.
 27. Гордин Я.А. «Таких переворотов не бывает!» Мнение правозащитника В.Буковского комментирует известный историк // ЛГ-досье. – 1991. – № 8. – С. 11.
 28. Наклеушев Е. Загадочные ритмы истории // АУМ. Синтез мистических учений Запада и Востока. – М., 1990. – № 3. – С.245-252 // Общественная мысль за рубежом. Книжн.обзор. – М., 1991. – № 8. – С. 93-95. Кваша Г. Исторический гороскоп // Наука и религия. – 1992. – № 8. – С. 43-45; № 9. – С. 28-29.
 29. Флоренский Павел. Столп и утверждение истины. – М., 1990, кн.1. – С. 51-69, кн. 2. – С. 593-599.
 30. Харченко П.А. Від індивіда до боголюдини. – К., 1993.
 31. Кузьмин В.И., Наливкин В.Д. Циклы природы / Тезисы докл. на междунауч. конф., посвящен. 100-летию со дня рожд. Н.Д.Кондратьева, Секция 6: Природно-экологические циклы и прогнозирование. – М., 1992. – С. 9.
 32. Соловьев С.М. История России с древнейших времен // Соч. в 18-ти кн. – М., 1988. – кн. II. – Т. 3. – С. 251.
 33. Нострадамус М. Послание Генриху II // ЛГ – досье. – 1991. – № 4. – С. 8.
 34. Нострадамус М. Центурии. – М., 1991. – С. 81.
 35. Сорокин П.А. Обзор циклических концепций социально-исторического процесса. // Социс. – 1998. – № 12. – С. 5.
 36. Янов А.Л. Одиссея российской автократии // Перспективы. – 1991. – № 1. – С. 78-89.
 37. Лосев А.Ф. Хаос и структура. – М., 1997. – С. 141.
 38. Козырев Н.А. Избранные труды. – Л., 1991. – С. 384.
 39. Левич А.П. Научное постижение времени // Вопросы философии. – 1993. – № 4. – С. 115-124; Конструкции времени в естествознании на пути к пониманию феномена времени. Ч.1. Междисциплинарные исследования. – М., 1996. – С. 6-27, 235-288.
 40. Вернадский В.И. Проблемы биогеохимии. О коренном материально-энергетическом отличии живых и косных естественных тел биосферы. – М., – Л., 1939. – С. 31.
 41. Модельски Дж., Томпсон Т. Волны Кондратьева, развитие мировой экономики и международная политика // Вопросы экономики. – 1992. – № 10. – С. 55.
 42. Juglar C. Des crises commerciales et de leur retour periodique en France, en Angleterre et aux Etats-Unis. – P. 1862.
 43. Kitchin J. Cycles and Trends in Economic Factors // Rev. Econ. Stat. 1923. – Vol. 5. – № 1. – P. 10-16.
 44. Scumpeter J. Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process. – N.Y. – L., 1939.
 45. Kuznets S.S. Scumpeter's Business Cycles // Amer. Econ. Rev. 1940. Vol. 30/ N 2. P. 257-271; National Product Since 1869. N.Y., 1946.

46. *Бродель Ф.* Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV-XVIII вв. В 3-х томах. Т. 3. Время мира. – М., 1992. – С. 67.
47. *Субетто А.И.* Социогенетика: системогенетика, общественный интеллект, образовательная генетика и мировое развитие. – СПб. – М., 1994. – С. 34, 35, 63.
48. *Кондратьев Н.Д.* Михаил Иванович Туган-Барановский. – Пг., 1923; Истоки: вопросы истории народного хозяйства и экономической мысли. – М., 1990. – Вып. 2. – С. 268-294.

ДО ПОНЯТТЯ ПРО «СИЛУ» І «СИЛОВУ КАРТИНУ СВІТУ»

І.І.Шаблінський

Уявлення про загальнонаукову картину світу, що є формою систематизації знань природничих та соціальних наук, а також природничо-наукову (картину природи) і наукову картину соціально-історичної дійсності (картину суспільства) неможливі без поняття «сила», що одне з найперших увійшло до життя і свідомості людини та посіло важливе місце у цілісній системі уявлень про світ, його загальні якості і закономірності. Ще І.Кант, Г.Гегель і Ф.Шеллінг сповідували ідею загального зв'язку явищ і сил [1, 371]. Поняття «сила» відіграло і відіграє непересічну роль в узагальненні і синтезі основних природничо-наукових (у фізиці поняття «сила» є центральним) та соціально-історичних понять і принципів. Справжнє пізнання різноманітних уявлень про силу – це філософія сили, бо саме «філософії серед усього наукового мислення належить найбільша свобода» [2, 9].

Серед основних понять можна виділити, зокрема, поняття «**суспільно-політична сила**». Її зміст, якісні й кількісні параметри та риси визначаються і пізнаються у «процесі загальному і абсолютному». Природа суспільно-політичної сили (тобто сили суспільства) полягає у доцільній організації її ресурсів для дії в конкретних умовах і досягнення визначеної суспільно корисної мети. Адже, вивчаючи вияви феноменів сили, ми маємо справу не тільки з об'єктами матеріального світу, що існують незалежно від нашої свідомості, але й із сукупністю складних почуттєвих явищ, притаманних духовному стану людства.

У контексті суспільно-політичного процесу загальноприйнята формула «сили» нині має елемент сутнісної невизначеності. У політології сила визначається як «один із основних ресурсів політики і важливий засіб, що застосовується владою заради досягнення будь-яких цілей. Найбільш загальне уявлення про силу – це тлумачення її як засобу впливу одного активного суб'єкта на інший чи на хід політичних подій у необхідному напрямку, ...один із легітимних засобів примусу, що використовується для вирішення політичних

завдань за відсутності згоди сторін і коли інші засоби не приводять до вирішення тієї чи іншої проблеми» [3, 352]. Таке трактування сили породжує тотожність, плутанину і зміщення акценту в розумінні феноменів **си-ли** і **насильства** у суспільно-політичному житті.

Розуміння сили як здатності до насильства є хибним. Сьогодні людство підійшло до розуміння того, що насильство є виявом безсилля, а не сили. Войовничість, агресивність у суспільстві свідчать про невдалу організацію його ресурсів і слабкість системи суспільних відносин.

Оптимізовані ресурси агресії (війни), їх концентрація, що спрямовані на компенсацію нестатків життєвих ресурсів суспільства через оволодіння ними з допомогою насильства, сприяють на деякий час оптимізації суспільно-політичної системи. Проте це лише імітація сили – короткотерміновий вибух потужності насильства, після якого настане тривалий період значних втрат ресурсів, руйнування та безсилля.

Насильство виступає як безглузда (не має суспільно корисної мети), руйнівна за природою (має неоптимальну модель організації ресурсів), виведена за межі гуманних законів та людського виміру дія (або здатність до такої дії). Тобто – **антисила**.

Поміркване або обмежене насильство, що відбува-

ється у
межах політичної
«необхід-

Шаблінський Іван Іванович –
капітан І-го рангу

ності» і припиняється свідомим владним імпульсом, не можна вважати виявом сили в істинному її розумінні, бо воно пов'язане з втратами ресурсів і свідчить про нездатність (чи слабкість) влади і суспільства діяти ресурсозберігаючими методами.

Акт насильства супроводжується, у певному розумінні, втратою психічної рівноваги і здо-

рового глузду його учасниками – «сп'янінням силою», бо переслідує мету будь-що зламати опір супротивника, в якого перетворюється опонент. Застосування насильства свідчить про те, що у суспільстві вичерпано потенціал для конструктивного діалогу, і боротьба ідей переростає у боротьбу проти особистостей, які є їх носіями.

Зняття тотожності понять сили і насильства ґрунтується на розумінні того, що **сила зберігає і примножує ресурси, створює їх нову якість, а антисила – насильство – руйнує і розпорошує їх.**

Тому пропонується визначати *силу у суспільному розвитку як раціональну за змістом дію (або здатність до такої дії), що виникає при оптимальній організації ресурсів, виключаючи або мінімізуючи їх втрати, має суспільно корисну мету, обмежується гуманними законами суспільства і людським виміром існування.* Організація ресурсів сили здійснюється відповідно до ідеї (моделі), яку визначає рівень цивілізаційного розвитку суспільства. Діючі оптимальні моделі організації суспільно-політичних ресурсів – суспільно-політичні сили – мають високий стабільний рівень внутрішньої динаміки. Вони створюють живу пульсуючу тканину суспільно-політичного процесу, реалізують найвище пізнання людством законів природи і суспільства.

Поняття «**сила**» стає все більш універсальним і має серйозні підстави зайняти в інструментарії суспільно-політичних наук одне з центральних місць. Значною мірою цьому сприяли філософи-прагматисти та теоретики і практики «реальної політики» Заходу. Американці Генрі і Брукс Адамси ще наприкінці ХІХ століття «малювали картину світу у вигляді силових потоків, що безперервно стикаються» [4, 15]. Г.Моргентау – батько «політичного реалізму» – стверджував: «Відправною точкою політики будь-якої держави має бути концепція національних інтересів, визначена у термінах сили» [5, 43]. У ХХ столітті американський політолог Р.Клайн претендував на розробку «політектонічної формули сили», яку його прихильники вважали рівноцінною геніальній формулі Ейнштейна [4, 21].

Сила у суспільно-політичному житті виступає як загальний феномен і потребує філософського осмислення, тобто створення нової філософії сили на противагу і в розвиток «філософії сили», яку створили у свій час прагматисти у США.

Головною частиною **нової філософії сили** у суспільно-політичних науках має стати **те-**

орія сили, що ґрунтуватиметься на фундаментальних наукових засадах, які віддзеркалюють дію і взаємодію природних та суспільно-політичних сил. Методологічною базою нової філософії сили стануть діалектичні методи. Ф.Шеллінг вважав: «Теорія будь-якого природного чи історичного предмета – це не що інше, як його філософське спостереження, причому вся річ у тому, щоб відкрити в ньому зародок живого, який тяжіє до розвитку, чи взагалі істинну, справжню його природу» [2, 346].

Ідея вживання терміна «філософія сили» не нова. Вона належить Б.Расселу, який, розглядаючи прагматизм (філософську базу теоретиків «реальної політики»), розроблений у ХІХ столітті у працях американських філософів У.Джемса та Дж.Дьюї, назвав його «філософією сили» в «Історії західної філософії».

Саме прагматисти спонукали до розуміння того, що державне насильство потребує контролю і жорсткої доцільності. У подальшому це логічно приводить до необхідності відокремлення дії феноменів **сили і насильства** на підставі ознаки збереження ресурсів суспільства і природи, що сприяє зведенню насильства у суспільстві взагалі і політиці зокрема до можливого мінімуму.

Нова філософія сили виникає у принципово інших історичних умовах, в умовах настання доби інформаційного суспільства, розвитку процесу перетворення людства у глобальну інтегровану силу.

Принципова відмінність нової філософії сили від філософії сили прагматизму полягає у тому, що вона не ототожнює силу і насильство у суспільстві і політиці, а, навпаки, знімає цю тотожність.

Нова філософія сили має позбавити розуміння сили як суспільно-політичного феномена від ярликів деструктивності, агресивності та руйнівності (що органічно притаманне феноменам насильства), вивести поняття «сила» на одне з центральних місць у суспільно-політичних науках і створити силову картину світу. Це – справа часу.

Імовірно виникне цілий напрям, який критикуватиме ідеї силової картини світу. Але привнесення фізичного терміна «сила» у суспільно-політичні науки вже стало неzapечним фактом і дало змогу полегшити, уніфікувати певною мірою описання і розуміння змісту світових суспільно-політичних процесів. Отже, поняття «сила» – не є «слабким відгуком віталістських поглядів», що поступово зникає [6, 613].

Нова філософія сили, що виникає сьогодні, бере початок у творчому доробку Аристотеля, Платона, І.Канта, Г.Гегеля, Ф.Шеллінга, Ф.Енгельса, В.Соловйова, Ч.Пірса, Г. та Б.Адамсів, Дж.Дьюї, У.Джемса, А.Мехена, М.Вебера, П.Сорокіна, К.Поппера, Б.Рассела, Р.Клайна, Г.Моргентау, С.Хоффмана, А.Тойнбі, М.Ганді та багатьох інших філософів, соціологів, політологів, що певною мірою торкались проблеми сили та насильства.

Відомо, що у структурі наукової картини світу існує «два головних компоненти: **концептуальний** і **почуттєво-образний**».

Нині вони лише частково розроблені і тому невпорядковані.

Концептуальний компонент презентується філософськими категоріями і принципами, загальнонауковими поняттями і законами, а також фундаментальними поняттями окремих наук» [7, 397]. Основними категоріями нової філософії сили є: могутність, сила, насильство, ненасильство, невразливість, агресія, вразливість, безсилля, ресурси, мета, модель організації ресурсів, дія, взаємодія та низка інших, пов'язаних з ними. Принцип сили – дія доцільного творення і ресурсозбереження.

Почуттєво-образний компонент, що являє собою сукупність наочних уявлень про природу та суспільство, в новій філософії сили потребує системної розробки з метою позбавлення суспільства стереотипного сприйняття сили як здатності до агресії та насильства і коригування цього сприйняття у бік ненасильства і невразливості як вищих виявів сили.

Поряд з іншими спеціальними картинами світу окремих наук (фізичною, біологічною, соціальною, економічною тощо) реалізація ідеї створення у філософських та суспільно-політичних науках силової картини світу в епоху інформаційних технологій може стати важливим чинником у розумінні змісту суспільно-політичних процесів XXI століття.

Провідний задум силової картини світу полягає в адекватному віддзеркаленні нею всіх значних ресурсів, що діють або можуть бути задіяні в моделях організації ресурсів сили та насильства в антропосфері у безперервному виникненні, зростанні і взаємодії «силових потоків». На цій основі можна буде формувати і коригувати мету і цивілізаційну модель організації ресурсів сил суспільства для підтримання збалансованого розвитку суспільно-політичних процесів як всередині окремих країн та регіонів світу, так і в гло-

бальному масштабі. Силова картина світу дасть можливість спостерігати за силою і насильством як за якість, якими володіють держави і громадсько-політичні організації та рухи, спостерігати за акумулюванням цих якостей і результатами їх впливу, а також конструктивно на них впливати.

Взаємний вплив природних сил і суспільно-політичних процесів загальновідомий. Разом з тим слід зауважити, що руйнування природних та суспільних ресурсів внаслідок природних катаклізмів не можна вважати насильством, насильство – суто соціальний феномен. Людина, яка втратила стабільне суспільно-політичне становище може бути джерелом насильства, що руйнує природні і суспільні ресурси. В.Вернадський стверджував: «Людство насправді стає геологічною силою і за цих умов необережне, грубо егоїстичне маніпулювання не тільки військовими, але й невійськовими чинниками, на кшталт екологічних, може призвести до буквально страшних наслідків» [4, 350].

Практичне значення силової картини світу полягатиме в систематизації знань про наявність і дію ресурсів сили і насильства, що сприятиме оптимальному їх використанню, прогнозуванню, запобіганню і мінімізації наслідків природних катаклізмів, спалахів насильства, агресії та війн. Вона також становитиме ґрунтовну базу для глибокого відслідковування рівня стабільності суспільно-політичних відносин, що за своєю суттю є композицією функціонуючих моделей організації ресурсів.

При застосуванні багатовимірних, системних та інших методів силова картина допоможе ефективно вирішувати проблему, пов'язану з відстеженням та оцінкою рівня загроз пріоритетним національним інтересам як окремих країн, так й інтересам світового співтовариства, їх взаємозалежності, сумарного потенціалу, закономірностей тощо [8, 10-11].

Цьому слугуватиме поділ усіх ресурсів на **ресурси сили** в розумінні «джерел і передумов отримання необхідних людям матеріальних та духовних благ, які можна реалізувати за існуючих технологій та соціально-економічних відносин» [9, 451], та **ресурси насильства** в розумінні джерел і передумов руйнування необхідних людям матеріальних і духовних благ з використанням існуючих технологій на фоні пануючих соціально-економічних відносин. Розподіл, динаміка переходу ресурсів з **моделей сили в моделі насильства** і навпаки, рівень підпорядкування і задіяності ре-

сурсів у моделях їх організації – це основні інтегральні показники, якими повинна забезпечити силова картина світу суспільство з метою реалізації права кожного його члена на інформацію, а його управлінську еліту – для прийняття і здійснення виважених рішень.

У світлі нової філософії сили *ресурси сили і насильства* розуміють «як системні сукупності усіх конкретних видів природних ресурсів – речовинних, енергетичних, інформаційних, які є чинниками життя суспільства у поєднанні з матеріальними та трудовими ресурсами» [9, 453], тобто є інтегральними. Ресурси суспільства можуть бути залучені до силових і насильницьких моделей їх організації для досягнення суспільно корисних і некорисних цілей відповідно. Мета і модель організації ресурсів визначають силову (ресурсозберігаючу) чи насильницьку (руйнівну) якість суспільно-політичної дії.

Традиційні засоби і методи вивчення, контролю та впливу на розвиток і взаємодією природних та суспільно-політичних процесів, якими користуються суб'єкти політики, і в першу чергу держава, вже не є достатньо ефективними і не відповідають викликам сучасності. Інформаційна доба розвитку людства рано чи пізно призведе до створення силових картин різного рівня і ступеня потужності.

Створення адекватної силової картини й ефективне її застосування у практичній політиці, в управлінні державою в інтересах народу як інтегрального знання про події і процеси оточуючого світу зробить су-

спільство сильнішим і гуманнішим. Ефективна реалізація ідеї силової картини можлива лише за умов демократичного суспільства, яке спирається на вільне право кожного на інформацію.

Джерела

1. *Грэхэм Л.Р.* Естествознание, философия и науки о человеческом поведении в Советском Союзе / Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1991. – 480 с.
2. *Шеллинг Ф.* Сочинения: В 2-х т. – М.: Мысль, 1989. – Т.2. – 597 с.
3. *Политология: Энциклопедический словарь* / Общ. ред. и сост.: Ю.И.Аверьянова. – М.: Изд-во Моск. Коммерч. ун-та, 1993. – 431 с.
4. *Шейдина И.Л.* Невоенные факторы силы во внешней политике США. – М.: Наука, 1984. – 351 с.
5. *Гончаренко О.М.* Пріоритети та засади формування інтегральної стратегії національної безпеки на перспективу // Стратегічна панорама. – 1998. – № 1-2. – С. 43-51.
6. *Рассел Б.* История западной философии. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 992 с.
7. *Научная картина мира. Философский энциклопедический словарь* / Редкол.: С.С.Аверинцев и др. – 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
8. *Національна безпека України, 1994-1996 рр.:* Наукова доповідь НІСД; Редкол.: О.Ф.Белов (голова) та ін. – К.: НІСД, 1997. – 197 с.
9. *Реймерс Н.Ф.* Природопользование: Словарь-справочник. – М.: Мысль, 1990. – 637 с.